

PRIHRANKI IZSELJENCEV IN NJIHOVE POTI V DOMOVINO V DESETLETJIH PRED PRVO SVETOVNO VOJNO

Aleksej KALC¹

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Prihranki izseljencev in njihove poti v domovino v desetletjih pred prvo svetovno vojno

Avtor v prispevku obravnava pošiljanje prihrankov avstro-ogrskih in slovenskih izseljencev v domovino v obdobju od velikih migracij v devetdesetih letih 19. stoletja do prve svetovne vojne. Na podlagi statističnih podatkov finančnega ministrstva in ekspertnih študij predstavi obseg in dinamiko izseljenskih denarnih tokov iz tujine ter oceno deleža, ki je prihajal na Kranjsko. V drugem delu predstavi sisteme pošiljanja denarnih sredstev ter težave in izgube, do katerih je prihajalo zaradi organizacijskih neuskkljenosti, tehničnih zagat in namenskih goljufij raznih gospodarskih osebkov, ki so bili soudeleženi pri poslu.

KLJUČNE BESEDE: izseljenski prihranki, repatriacija izseljenskega denarja, migracijska politika, Avstro-Ogrska, Slovenija

ABSTRACT

Migrant Savings and Their Paths to the Homeland in the Decades Before World War I

The work deals with the remittances of Austro-Hungarian and Slovenian emigrants in the period of mass migration from the 1890s to World War I. It presents the scope and dynamics of migrants' money flows from abroad based on the statistics of the Ministry of Finance and expert studies. It also estimates the share of remittances of emigrants from Carniola. The second part of the article discusses the remittance systems and the losses caused by organizational inconsistencies, technical incongruences, and intentional fraud committed by various economic subjects involved in the remittance business.

KEYWORDS: migrants' remittances, remittance transfer system, migration policy, Austria-Hungary, Slovenia

¹ dr. zgodovine, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije, Ljubljana; AKalc@zrc-sazu.si; ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9740-3257>

UVOD

Pridobivanje ekonomskih virov in iskanje boljšega zaslužka sta med temeljnimi vzgibi delovnih migracij. Družbenoekonomski učinki izseljevanja v izvornih državah in ožjih območjih izseljevanja so zato med ključnimi vidiki za razumevanje in vrednotenje delovnih migracij v makro in mikrozdgovinski perspektivi. Makroekonomske raziskave preučujejo obseg in dinamike dotoka izseljenskih prihrankov, koristi in negativne vplive izseljevanja na državno gospodarstvo, plačilno bilanco ter ekonomske politike. Študije primerov območnega ali krajevnega značaja, nanašajoče se na ekonomije skupnosti in družin, se ukvarjajo s korelacijami med izseljenskimi viri in denarnim prometom, gibanjem plač, varčevanjem, vlaganji, potrošnjo in življenjskim standardom. Sprašujejo se na primer o subsidiarni ali komplementarni vlogi remitanc (v nadaljevanju občasno uporabljam ta izposojeni izraz, ki tematiko zajame celoviteje kot slovenski »izseljensko denarno nakazilo«), ki lahko kompenzirajo ali pospešijo razvoj šibkih finančnih trgov, zavirajo ali spodbudijo gospodarski razvoj, o spremembi varčevalnih in izposojevalnih praks, o vplivih na družbene odnose ter o migracijah in izseljenskih prihrankih kot mehanizmih redistribucije ekonomskih dobrin ali dejavnikov neenakosti. Teme raziskav so tudi nakazila sredstev v solidarnostne namene, za javne koristi in interese skupnosti, kot na primer darovi in nabirke za infrastrukturna vlaganja, družbene, verske in kulturne objekte ter pobude, za pomoč potrebnim in rekonstrukcijo prizadetih območij. Migracije, skratka, ne pomenijo le mobilnosti ljudi, ampak tudi transferje materialnih sredstev in ne nazadnje nematerialnih dobrin, ki jim pravimo družbene remittance ali nematerialni kapital. To so individualne in kolektivne izkušnje ter znanja. Obe vrsti kapitala lahko v deželah izseljevanja učinkujeta na različne načine.

Tematika izseljenskih prihrankov je v študijah o zgodovini migracij deležna relativno skromnega zanimanja v primerjavi z drugimi vidiki (Esteves & Khoudour-Castéras, 2009, str. 953). Zgodovinsko preučevanje ekonomskih in predvsem finančnih vidikov migracij je sicer posebej težavno, če pomislimo, da je sledenje potem in uporabi denarnih sredstev še težje kot opazovanje premikajočih se ljudi. Statistike o tokovih izseljenskega denarja po bančnih ali poštnih kanalih so pogosto fragmentarne in se navadno nanašajo na državne okvire ali večje upravnoteritorialne enote oziroma samo na določene destinacije ali vrste gibanj. Poleg tega podatki pogosto niso na voljo, ker jih države in uprave na raznih ravneh niso sistematično zbirale. K temu je v dobi liberalne ekonomije do prve svetovne vojne prispevala manjša statistična pozornost do migracijskega dogajanja zaradi *laissez-faire* odnosa do delovnih migracij. Težavno je tudi ločevanje izseljenskih od drugih denarnih tokov. Na slovenskem narodnem ozemlju, kjer primanjkuje že osnovnih statistik o selitvah, je vse to še bolj problematično. Gospodarski vidiki izseljevanja so skoraj povsem neraziskano področje, ki ga študije obravnavajo le opisno in impresionistično, tako v splošnem merilu kot na ravni ožjih območij in skupnosti. Namen tega prispevka je predstaviti glavne obrise dveh vidikov problematike, in sicer obsega prihrankov avstroogrskih in s tem

tudi slovenskih izseljencev ter njihovega transferja v domovino v dobi množičnih prekoceanskih in medkontinentalnih selitev v desetletjih pred prvo svetovno vojno.

MIGRACIJE IN NJIHOVI GOSPODARSKI SADOVI

V dobi liberalne ekonomije do prve svetovne vojne in povojnih restrikcij transnacionalne prostorske mobilnosti, povezanih z državnim ekonomskim intervencionizmom in protekcionizmom, je bil dostop do mednarodnih trgov dela načeloma prost. Delavstvo se je relativno neovirano premikalo na meddržavnih in medkontinentalnih relacijah med periferijami in centri ekonomskega napredka, v skladu s tržno logiko ponudbe in povpraševanja po delovni sili. S stopnjevanjem migracij se je od sredine 19. stoletja dalje večalo tudi pretakanje finančnih kapitalov med državami priseljevanja in domovinami izseljencev. Priliv izseljenskih prihrankov so nekateri sočasni opazovalci primerjali s »fantastičnim nalivom zlata« (angl. *fantastic rain of gold*), ker je pomenljivo vplival na ekonomijo izseljenskih držav in ožjih območij izseljevanja. Kot vir dragocenih tujih deviz je kompenziral težaven dostop izseljenskih držav do mednarodnih kreditov in s tem prispeval k njihovim plačilnim bilancam. Tokovi izseljenskih prihrankov so pomenljivo vplivali na integracijo in stabilnost mednarodnih finančnih trgov. Raziskave kažejo, da so podobno stopnjo integracije, kakršno so pred prvo svetovno vojno favorizirale mednarodne migracije, trgi spet dosegli šele v sedemdesetih letih 20. stoletja (Esteves & Khoudour-Castéras, 2009, str. 952–953).

Od devetdesetih let 19. stoletja dalje je bila med glavnimi evropskimi izseljenski državami Avstro-Ogrska. Njena slovanska podeželja so zaradi učinkov družbene in gospodarske modernizacije v tem obdobju postala pravi bazeni delovne sile, ki se je vključevala v evropske in čezoceanske trge dela. Kar 90 odstotkov avstro-ogrskih prekomorskih izseljencev se je usmerilo v ZDA, ki so od osemdesetih let 19. stoletja do leta 1914 sprejele 3,8 milijona avstro-ogrskih državljanov, od tega dobre tri milijone samo v novem stoletju (Willcox & Ferenczi, 1929, str. 384–394). V istem obdobju se je povečalo avstro-ogrsko izseljevanje v Kanado in države Južne Amerike, a je bilo številčno in po ekonomskem učinku za državo izvora neprimerljivo s tistim v ZDA. Hkrati je iz Avstro-Ogrske potekalo ogromno kontinentalno izseljevanje. Samo v Nemčijo se je od začetka 20. stoletja naprej podajalo do 200.000 delavcev letno, večinoma agrarnih sezoncev, od leta 1909 dalje pa do 350.000 letno (Englisch, 1913: 129), celotno sezonsko izseljevanje pa naj bi znašalo pol milijona ljudi letno (Bartsch, 1917, str. 73, 75). Avstro-Ogrska je bila tako za Italijo druga največja prejemnica denarnih prihrankov od dela svojih državljanov v tujini. V ZDA so jih cenili na 27,3 odstotka sredstev, ki so jih vsako leto iz države pošiljali ali odnašali priseljenci (Bartsch, 1911, str. 143).

Avstro-Ogrska je vodila sistematično statistiko dotoka izseljenskih prihrankov iz tujine. Podatke je zbiralo finančno ministrstvo in jih od leta 1892 objavljalo v

publikaciji Tabellen zur Währungsstatistik (1893, 1904, 1906)¹ in v ekspertnih študijah (Bartsch, 1911; Bartsch, 1917). Tega leta je z monetarno reformo in uvedbo krone namesto goldinarja monarhija prešla s srebrnega na zlati standard. Rast in obseg denarja, ki so ga izseljenci pošiljali v domovino, sta prikazana v Tabeli 1. Evidenca finančnega ministrstva se omejuje na sredstva, poslana po uradnih kanalih, to je v obliki bančnih in poštnih nakazil (stolpca a in b). Znatne vsote pa so izseljenci prinašali domov v gotovini ali jih pošiljali s priporočeno pošto in v navadnih pismih. Ta »nevidni« delež izseljenskih prihrankov ni statistično sledljiv in ga je zelo težko kvantificirati. V tabeli je prikazan samo od leta 1908 dalje (stolpec c), in sicer na podlagi ocene 1.000 kron na izseljenca (Bartsch, 1917, str. 70). Ta ocena je bila dokaj previdna, saj so ankete na mejnih prehodih v Galiciji ugotovile, da so povratniki posedovali med 500 in 3.000 kronami prihrankov in da je bilo povprečje bližje 2.000 kronam (Bartsch, 1911, str. 138). V statistiki manjkajo tudi podatki o poštnih denarnih nakazilih za Ogrsko in do leta 1898 za Avstrijo, ki ravno tako niso na voljo (stolpec b), vštete pa so pošiljke od komercialnega poslovanja. To velja za bančna in v manjši meri tudi za poštna denarna nakazila. Po mnenju ekspertov finančnega ministrstva naj bi bil delež teh vsot skromen in naj ne bi pačil slike denarnih tokov, povezanih z izseljevanjem (Bartsch, 1911, str. 141).

Leto	Prihranki				Stroški			Saldo (č-f)
	Bančna nakazila	Poštna nakazila	Gotovina	Skupaj	Potni stroški	Gotovina	Skupaj (d+e)	
	a	b	c	č	d	e	f	g
1893	30,2			30,2			21,9	8,3
1894	21,0			21,0			7,8	13,2
1895	23,8			23,8			17,8	6,0
1896	33,7			33,7			19,4	14,2
1897	28,9			28,9			12,6	16,3
1898	40,2	1,9		42,0			18,3	23,7
1899	51,6	2,8		54,4			30,5	23,9
1900	81,7	4,5		86,2			38,5	47,7
1901	108,4	6,3		114,7			46,8	68,0
1902	138,1	10,9		149,0			63,5	85,4
1903	161,6	12,8		174,5	41,5	16,0	57,5	116,9
1904	165,8	17,0		182,8	24,4	18,0	42,4	140,4
1905	195,0	25,4		220,4	53,4	27,1	80,5	139,9
1906	270,3	38,8		309,1	51,0	24,9	75,8	233,2

1 Podatke podaja tudi Leopold Caro v svoji študiji o izseljevanju v Avstriji iz leta 1909 (Caro, 1909, str. 47–51).

1907	314,5	53,9		368,4	64,6	30,2	94,8	273,7
1908	178,0	33,9	130,0	341,9	34,9	17,0	51,9	290,0
1909	168,4	36,2	49,0	253,7	34,6	17,1	51,7	202,0
1910	272,9	52,2	47,0	372,1	49,3	21,8	71,1	301,1
1911	326,4	48,8	86,0	461,2	33,0	16,6	49,6	411,7
1912	318,2	52,5	88,0	458,7	38,8	17,8	56,6	402,1
1913	352,0	61,3	58,0	471,4	36,5	28,5	65,0	406,3

Tabela 1: Priliv prihrankov avstro-ogrskih izseljencev iz ZDA in Kanade ter stroški izseljevanja v obdobju 1893–1913 (milijoni kron)

Denarni priliv od čezoceanskega izseljevanja je prihajal skoraj izključno iz ZDA. Remittance iz Kanade so bile skromne, tiste iz Južne Amerike pa povsem zanemarljive, ker so se tja v glavnem podajali kolonisti z družinami, da bi se trajno naselili, medtem ko je bilo izseljevanje v ZDA pretežno začasnega značaja. Izseljenci, večinoma posamezniki, so odhajali po zaslužek, in med 35–40 odstotkov se jih je po nekajletnem obdobju vrnilo. Mnogi so se na pot vrnili večkrat, da bi izkoristili priložnosti, ki jih je nudil ameriški delovni trg. Sama dinamika odhajanja in vračanja iz ZDA je bila odvisna od konjunktur in perspektiv ameriškega gospodarstva. To je najbolj očitno ob gospodarskih krizah, ko je priseljevanje upadlo, povečalo pa se je število povratnikov, ki so se odločali za vrnitev v domovino, da ne bi zaradi brezposelnosti in nižjih plač izgubili prisluženega denarja. Večji ali znaten del zaslužkov začasnih izseljencev, ki so bili sicer lahko zaradi številnih ugodnih ali neugodnih dejavnikov različni in nihajoči, se je stekal v domovino (Bartsch, 1917, str. 67). Zato se preučevalci izseljenskih prihrankov in njihovega doprinosa k gospodarstvu matične države pri svojih ocenah osredotočajo predvsem na izseljevanje v ZDA.

Kot je razvidno iz tabele, se je volumen prihrankov ob občasnih nihanjih dolgoročno stopnjeval. Medtem ko je v zadnjih petih letih 19. stoletja znašal povprečno 49 milijonov kron na leto, se je v novem stoletju letno povprečje dvignilo na 168, v naslednjih petih letih na 329, v treh letih pred vojno pa se je povzpelo na 464 milijonov kron. V letih 1908 in 1909 se predvsem v seriji bančnih in poštnih nakazil poznajo učinki finančne in gospodarske krize, ki je izbruhnila v drugi polovici leta 1907 in zaradi katere se je nadpovprečno število izseljencev vrnilo domov. Ker je po tej poti prišlo veliko več gotovine, se leta 1908 posledice krize še niso preveč poznale na obsegu repatriiranega denarja, bolj pa so se poznale leto kasneje, preden je ekonomija okrevala in so se priseljenke vrste okrepile z novimi prišleki. Opozoriti je treba, da je bilo letno povprečje pred letom 1908 večje od izkazanega, ker število povratnikov in s tem vsot, ki so jih odnesli, ni znano. Domnevamo pa lahko, da je bilo nižje od tistega v naslednjih letih, ker je bila masa (angl. *stock*) avstro-ogrskih začasnih migrantskih delavcev v ZDA manjša.

Prikazane številke ponazarjajo bruto prihodek, ki so ga v BDP avstro-ogrške monarhije prispevali čezoceanski izseljenci. Da dobimo neto bilanco, je treba odšteti

stroške odhajanja na delo v daljno tujino. Glavni postavki pasive so bili izdatki za potovanje in vsote, ki so jih izseljenci odnesli iz države za prve življenjske potrebe. Potna postavka (stolpec d) vključuje stroške čezoceanskega prevoza in kopnih poti od državnih meja do evropskih pristanišč ter do končnih ameriških ciljev. Potna postavka je bila poleg nihanja prevoznih cen seveda odvisna tudi od števila izseljencev in od čezoceanskih linij, ki so jih ti uporabljali. Šele od leta 1903 so lahko izseljenci potovali v Ameriko iz Trsta in Reke. S tem se je breme prekooceanskega potovanja na ekonomsko bilanco izseljevanja za državo postopoma zmanjševalo, vendar le v skromnem obsegu, ker je velika večina izseljencev (93 odstotkov iz avstrijskega in 75 odstotkov iz ogrskega dela monarhije) še vedno odhajala preko tujih pristanišč (Kalc, 1992, str. 492). Avstrijska družba Austro-Americana in Trst sta se sicer namesto z nacionalnim okoriščala s prometom izseljencev iz tujine, kar je delno kompenziralo odtok sredstev avstro-ogrskih državljanov v tuja pristanišča. Povprečni izdatek za potne stroške so ocenili na 250 kron, od tega 200 za prekooceanski prevoz (Bartsch, 1911, str. 147).

Denarne vsote, ki so jih izseljenci vzeli na pot (stolpec e), so izvedenci finančnega ministrstva ocenili na podlagi statistike priseljevanja v ZDA. Za vstop v državo je bilo potrebnih vsaj deset dolarjev gotovine, drugače so prišla kot siromašnega repatriirali v skladu s predpisi za preprečevanje revščine. Te »vstopne« vsote so med leti nihale in se razlikovale tudi glede na narodno pripadnost avstro-ogrskih izseljencev. Tako so Nemci imeli pri sebi denarja za 52 do 71 dolarjev, judovski priseljenci za 22 do 40, Madžari za 15 do 20, pripadniki slovanskih narodov pa za 10 do 18 dolarjev (1 dolar = 4,94 krone). Izjema so bili Čehi, ki so bili s 36 do 44 dolarji drugi najbolj premožni za Nemci. Slovenci in Hrvati so sprva prihajali z 12 do 15 dolarji, od leta 1910 pa vsaj z 22 dolarji (Commissioner General of Immigration, 1899–1914). Ta postavka pasive vključuje tudi vsote izseljencev v Kanado in Južno Ameriko, in sicer po 100 kron na posameznika (Bartsch, 1911, str. 145–146).

Obračun odhodkov čezoceanske »izseljenske ekonomije« je vsekakor znatno manjši od prihodkov in je po letu 1907 tudi v absolutnem smislu upadal. Aktivni saldo (stolpec g) pa je vseskozi naraščal: v zadnjih petih letih 19. stoletja je znašal povprečno 25 milijonov kron na leto, v naslednjih dveh petletnih obdobjih 110 oziroma 260 milijonov letno, v treh letih pred vojno pa je dosegel 407 milijonov kron letno. Za bilanco celotne »izseljenske ekonomije« je treba prišteti še zasluge kontinentalnih migrantov, o katerih ni statistik. Tudi ta denarni dotok je v času nihal glede na letno število izseljencev, panogo (rudarstvo, gradbeništvo, gozdarstvo in agrarna ekonomija), območje zaposlovanja (Nemčija, Danska, Švedska, Romunija, Švica, Francija in Rusija), spol in starost delavcev. Agrarni sektor je namreč zaposloval številno žensko in ponekod otroško delovno silo, ki je dobivala nižje mezde (Bartsch, 1911, str. 152; Bartsch, 1917, str. 73, 75; Caro, 1909, str. 155–156). Neto denarni priliv od kontinentalnega izseljevanja v obdobju 1908–1913 naj bi znašal povprečno 35 milijonov kron na leto. Ocenili so ga tako, da so od bruto prihodka odšteli poleg potnih in drugih stroškov tudi zasluge (med 10 in 15 milijonov kron) do 45 tisoč

gradbenih in agrarnih sezoncev iz severne Italije, ki so prihajali delat v Avstro-Ogrsko (Bartsch, 1911, str. 145–155). Celoten aktivni saldo čezoceanskega in kontinentalnega izseljevanja je v zadnjih treh letih pred svetovno vojno tako znašal približno 442 milijonov kron. Spomniti je treba, da nakazane vsote zaradi pomanjkljive statistike in previdnih ocen ne odražajo dejanskega priliva izseljenskih sredstev. Matthias Morys, ki je rekonstruiral manjkajoče statistične serije, od leta 1908 naprej navaja znatno višji denarni dotok. Upoštevajoč njegove podatke se letna aktivna bilanca zadnjega triletja poveča za 29 odstotkov, to je na 595 milijonov kron (Morys, 2010, str. 50). Za grobo primerjavo naj navedemo še, da bi ena krona danes veljala pet evrov. Ekvivalent letnega priliva prihrankov zadnjega obdobja pred vojno bi torej danes po izračunih avstrijskih finančnih izvedencev znašal 2.210, po Morysovih ocenah pa 2.975 milijonov evrov.

Pri tem se postavlja vprašanje, kolikšen delež remitanc so prispevali izseljenci s slovenskega prostora. Statistika priliva izseljenskega denarja po deželah monarhije nam ni znana, porazdelitev pa je zaradi številnih dejavnikov težko oceniti, ker so bile migracije po vrstah in obsegu neenako razporejene po državi. Čezoceansko izseljevanje se je ponekod začelo prej kot drugod, razlikovalo se je glede na večjo ali manjšo težnjo ustaljevanja oziroma vračanja, glede na dejavnost izseljencev, območja zaposlovanja in druge diskriminante, ki so vplivale na zaslužek in obseg repatriiranega denarja. Za natančnejšo oceno bi morali razpolagati z natančnejšo strukturno statistiko priseljencev po deželah izvora in bivanja. Ob pomanjkanju teh informacij so se ekonomski zgodovinarji za rekonstrukcije poslužili serij vsakoletnega števila priseljencev v ZDA (Esteves & Khoudour-Castéras, 2009, str. 956, Esteves & Khoudour-Castéras, 2011, str. 449; Morys, 2010).

Kranjska je v monarhiji izstopala po relativni stopnji izseljevanja v tujino. V prvem desetletju dvajsetega stoletja je z 8,3 izseljenci na sto prebivalcev občutno prekašala drugouvrščeno Galicijo, ki je po absolutnem številu izseljencev daleč prednjačila (Kalc et al., 2020, str. 41). Tudi kranjsko izseljevanje je bilo večinoma prekoceansko in usmerjeno skoraj izključno v ZDA. V nasprotju z drugimi slovenskimi deželami so za leta od 1892 do 1913 na voljo tudi statistični podatki, kar omogoča vsaj okvirno oceno denarnega priliva, ki so ga ustvarjali kranjski čezoceanski izseljenci. Izračun temelji na modelu, ki ga je uporabil ekonomski zgodovinar Matthias Morys v svojih študijah o plačilni bilanci Avstro-ogrske monarhije za rekonstrukcijo manjkajočih podatkov o izseljenskih denarnih nakazilih (Morys, 2010). Formula sloni na domnevi, da se priseljenci po petih letih bivanja v ZDA tendenčno niso več vračali v domovino in da se je z ustalitvijo v glavnem ustavilo tudi pošiljanje prihrankov. Če na tej predpostavki primerjamo denarni dotok celotne monarhije posameznega leta z razmerjem med izseljenci iz Avstro-ogrske in izseljenci iz Kranjske istega in prejšnjih pet let (se pravi s potencialnimi pošiljatelji prihrankov), pridemo do vsakoletnih vsot, ki so prikazane v Tabeli 2. Uporabljena statistika izseljevanja se nanaša na statistiko izdanih potnih listov, ki ne zajema vsega izseljevanja (Drnovšek, 1999). To naj bi bilo po oceni Ivana Mulačka, ki je statistiko objavil leta 1913, za okoli 25–35 odstotkov

višje (Mulaček, 1913, str. 49). Zato so v stolpičih č in e za primerjavo prikazane denarne vsote in nadaljnji izračuni, izpeljani iz za petino višjega števila izseljencev. Ker se statistika kranjskega izseljevanja začne šele z letom 1892, ocena denarnega dotoka zajema obdobje od leta 1897 dalje.

Denarni transferji se ujemajo z dinamiko celotnega avstro-ogrskega priliva sredstev. Kljub nihajočemu izseljevanju je obseg naraščal, razen v letih 1908 in 1909, ko so se zaradi množičnega povratka in zmanjšanega izseljevanja, pa tudi manjše razpoložljivosti prihrankov zaradi finančne krize ter brezposelnosti, pošiljke skrčile. Ob zaključku 19. stoletja je letno povprečje znašalo 2,2 milijona (stolpec c), če upoštevamo dvajsetodstotno večje število izseljencev, pa 2,7 milijona kron na leto (stolpec č). V prvih petih letih novega stoletja je letno povprečje doseglo 5,3 oziroma 6,4 milijona, v drugem 7,2 oziroma 8,6, v letih pred vojno pa se je povzpelo na 9 oziroma 10,8 milijona kron. Stroški izseljevanja (stolpca d in e) se niso občutno povečali in so v dvajsetem stoletju znašali povprečno 1,5 oziroma 1,9 milijona kron letno. K njihovem olajšanju so prispevali nekoliko nižji izdatki kopnega prevoza, ker je vse več kranjskih izseljencev odhajalo iz Trsta (Kalc, 1992, str. 485). Od leta 1910 pa so v Ameriko prinesli več gotovine, in sicer okrog 25 dolarjev ali 125 kron po osebi. V drugi polovici devetdesetih let 19. stoletja naj bi se torej družinam na Kranjsko iz Amerike vračalo 1,5 oziroma 1,8 milijona kron neto na leto, v naslednjih treh intervalih pa 3,7 oziroma 4,5 milijona, 5,7 oziroma 6,9 milijona ter 7,2 oziroma 8,6 milijona kron (stolpca f in g). Po analogiji z omenjenimi ocenami ekonomskih zgodovinarjev, ki so za Avstro-Ogrsko ugotovili za tretjino večji dotok remitanc, lahko domnevamo, da so bile tudi remittance kranjskih izseljencev vsaj za tretjino višje od tistih, ki smo jih izračunali na podlagi uradne statistike. Realistično lahko sklepamo, da so v zadnjih dveh periodah znašale 11,4 in 14,4 milijona kron na leto, njihov neto doprinos pa je bil potemtakem 9,6 oziroma 12,6 milijona kron.

Leto	Število izseljencev	Delež izseljencev A-O	Bruto prihranki 1	Bruto prihranki 2	Stroški izseljevanja 1	Stroški izseljevanja 2	Saldo 1 (c-d)	Saldo 2 (č-e)
	(a)	(b)	(c)	(č)	(d)	(e)	(f)	(g)
1892	2.107	2,7						
1893	2.955	5,1						
1894	1.996	5,2						
1895	1.664	5,0						
1896	2.898	4,5						
1897	1.118	3,4	1,2	1,4	0,3	0,4	0,9	1,0
1898	1.619	4,1	1,9	2,3	0,5	0,6	1,4	1,7
1899	3.328	5,3	2,5	3,0	1,1	1,3	1,5	1,7
1900	2.857	2,5	3,3	4,0	0,9	1,1	2,4	2,9

1901	4.504	4,0	4,4	5,2	1,4	1,7	3,0	3,5
1902	5.119	3,0	5,2	6,2	1,6	1,9	3,6	4,3
1903	6.512	3,2	5,9	7,1	2,0	2,4	3,9	4,6
1904	2.883	1,6	5,4	6,5	0,9	1,1	4,5	5,4
1905	6.334	2,3	5,9	7,0	2,1	2,5	3,8	4,6
1906	5.837	2,2	8,0	9,6	1,8	2,2	6,1	7,4
1907	6.528	1,9	8,5	10,2	2,1	2,4	6,5	7,8
1908	1.814	1,1	7,1	8,6	0,6	0,7	6,6	7,9
1909	4.190	2,5	5,0	6,0	1,3	1,6	3,7	4,4
1910	4.404	1,7	7,3	8,8	1,6	1,9	5,8	6,9
1911	2.208	1,4	8,5	10,2	0,8	1,0	7,7	9,2
1912	4.326	2,4	8,5	10,1	1,6	1,9	6,9	8,3
1913	8.700	3,4	10,2	12,2	3,2	3,7	7,0	8,5

Tabela 2. Prihodki, odhodki in saldo od izseljevanja v ZDA na Kranjskem v obdobju 1897–1913 (milijoni kron)

Za popolnejši okvir izseljenskih remitanc bi bilo treba ameriškim dodati kontinentalne. Te pa je ob pomanjkanju vsakršnih podatkov o samem obsegu izseljevanja nemogoče oceniti. Šlo je predvsem za stalne in začasne rudarske delavce v Porurju in Vestfaliji, za gozdarske in gradbeniške sezonce ter v manjši meri kot v drugih deželah monarhije (predvsem v Galiciji in Bukovini) za agrarne sezonce. Poleg teh bi bilo treba upoštevati ravno tako težko določljiv doprinos izseljencev, ki so se zaposlovali v drugih delih monarhije. Podobne predpostavke veljajo za preostali slovenski prostor, na katerem so bile razširjene različne vrste migracij. Povsod so ljudje na podoben način kot na Kranjskem odhajali v ZDA. Na Štajerskem in Koroškem pa je prednjačila migracija v rudarske in industrijske centre znotraj Avstrije, medtem ko je bilo za Prekmurje značilno agrarno sezonstvo na nemškem Štajerskem in na Ogrskem. Prebivalci Tolminske so odhajali gozdarit, na Vipavskem in v Goriških Brdih je bila prisotna ženska migracija v Egipt, na Goriškem Krasu pa zidarji in drugi gradbeni delavci, ki so delali po monarhiji in v tujini. Po oceni gospodarskega teoretika Milka Brezigarja naj bi predvojne letne remitanke slovenskih izseljencev znašale v grobem 12 milijonov kron, pri čemer je upošteval samo Kranjsko, Koroško in Štajersko. Upoštevajoč tuje delavcev, ki so iz teh dežel odnašali prihranke v domače kraje, naj bi »aktivna bilanca slovenskega izseljeništv« v letih pred vojno znašala 11 milijonov kron na leto (Brezigar, 1918, str. 154). Izseljenski prihranki naj bi po Brezigarjevih izračunih predstavljali 57 odstotkov letnega denarnega prometa iz tujine. Ostalo je bil dobiček od vrednostnih papirjev (4,5 milijona kron ali 23,3 odstotka) in tujskega prometa (3,8 milijonov ali 19,7 odstotka). Ker naj bi denarni promet v tujino znašal 23 milijonov kron, naj bi izseljenski prihranki znašali 48 odstotkov denarne plačilne bilance (Slovensko narodno gospodarstvo, 1918, str. 298). Ljubljanski odvetnik Ivan Černe,

ki je po vojni reševal denarne zadeve slovenskih povratnikov in je oporekal Brezi-garjevi oceni, je menil, da je bilo teh sredstev zagotovo okrog 22 milijonov (Černe, 1927). Ta ocena se bolje ujema tudi z omenjenimi meritvami in ocenami ekonomskih zgodovinarjev za celotno monarhijo. Ker za Kranjsko poznamo število čezoceanskih izseljencev za posamezne okraje, lahko nakaženo geografsko oziroma političnou-pravno porazdelitev izseljenskih denarnih sredstev (Kalc et al., 2020, str. 455). Na podlagi teh podatkov odpade skoraj polovica sredstev na Dolenjsko, točneje 23 odstotkov na okraj Kočevje, 16 odstotkov na Novo mesto in 9 na Črnomelj. Sledijo Ljubljana in okolica z 11 odstotki, Logatec z 10, Postojna z 8 in Krško s 7 odstotki.

POTI IN STRANPOTI IZSELJENSKEGA DENARJA

Zbiranje, prenos in upravljanje izseljenskih prihrankov ter drugih vrednosti je podobno kot odpremljanje in prevažanje migrantov na kopenskih in pomorskih relacijah postalo v 19. stoletju vse pomembnejša postavka tako imenovanega »izseljenskega posla« (angl. *emigration business*). Izseljenska denarna nakazila in vloge so prispevali k razvoju bančnih in posredovalnih ustanov, pa tudi finančnih tehnik in transakcijskih inštrumentov v državah sprejemnicah in domovinah izseljencev. Deležniki tega poslovnega sistema so bili velike nacionalne banke, krajevne hranilnice, trgovske hiše, finančne posredovalnice, ladjarske družbe, potovalne agencije in drugi poslovni subjekti, ki so ponujali svoje finančne usluge migrantom. Podobno kot so si ladjarske družbe in pristanišča skušali priboriti čim večje kvote izseljenskega prometa, so se omenjeni subjekti potegovali za pritegnitev izseljenskih depozitov in odpošiljanje prihrankov v njihove izvirne kraje (Esteves & Khoudour-Castéras, 2011, str. 954–955). Pri pretakanju izseljenskih denarnih sredstev pa je prihajalo tudi do težav in zagat objektivne in subjektivne narave, ki so se negativno odražale predvsem v škodo izseljencev in ekonomije izseljenskih držav.

Kot že omenjeno, se je izseljenski denar stekal po formalnih kanalih in neformalnih poteh. Formalne oblike pošiljanja so bila bančna nakazila in poštna denarna nakazila. Sicer pa so izseljenci svoje prihranke zaupali povratnikom, jih domov prinesli s seboj ali pa jih pošiljali v pisemskih kuvertah po priporočeni ali navadni pošti. Pošiljanje v pismih je bilo najmanj priporočljivo, saj je veliko denarja po poti zmanjkalo. Prenašanje v osebni žepih in torbah je bilo na ladjah, železnicah in raznih postajah prav tako podvrženo krajam ali izgubam. Varnost formalnih kanalov pa je bila odvisna od razvitosti bančnega in finančno posredovalnega sektorja ter organizacije tovrstnih poslov, pri čemer je pomembno vlogo igrala matična država s svojo politiko, zakonodajo in varnostnimi sistemi. Kot svetli vzor je pogosto omenjena Italija. Z zakonom o izseljevanju se je Italija leta 1901 opremila s pravnimi in institucionalno-organizacijskimi inštrumenti za nadzorovanje migracij, posebno prekooceanskega izseljevanja, kot najbolj množičnega in potrebnega asistencije ter zaščite pred malverzacijami ekonomskih oseb. Z zakonom o izseljenskih

prihrankih so uvedli tudi sistem za zbiranje, zaščito in kanaliziranje izseljenskega denarja v domovino. Banco di Napoli, uradni bančni zavod za prenos izseljenskih nakazil, je s pomočjo mreže korespondentov v državah, kjer so živele italijanske skupnosti, in s posebnim finančnim inštrumentom (nakazilom za izseljevanje – ital. *vaglia per emigrazione*) zagotavljal »repatriacijo« denarja pod nadzorom italijanskega finančnega ministrstva (Balletta, 1987). Kljub temu, da je sistem obvladoval le manjši del denarnega prometa, je država učinkovito usmerjala prihranke izseljencev v nacionalne gospodarske načrte, predvsem v razvoj industrializacije. Pozitivne učinke je poleg plačilne bilance občutila trgovinska izmenjava med matico in izseljenstvom, ki je bilo pomembno tržišče italijanskih proizvodov in je predstavljalo nekakšno izventeritorialno razsežnost nacionalne ekonomije (Massullo, 2001).

Odpravljanje izseljenskega denarja v Avstrijo ni bilo tako urejeno in je bilo prepuščeno ekonomskim osebkom. Tema je bila od devetdesetih let 19. stoletja na dnevnem redu strokovnih in političnih debat v zvezi s prepotrebno zakonsko regulacijo mednarodnih delovnih migracij, do katere zaradi navzkrižnih gospodarskih, ideoloških in tudi narodnih interesov v samih državnih institucijah ni nikoli prišlo (Kalc et al., 2020, str. 139–140). S problematiko so se sistematično spoprijeli v anketi, ki jo je ministrstvo za trgovino izpeljalo leta 1912 kot pripravo za oblikovanje vladnega osnutka izseljenskega zakona. Pri anketi na trgovinskem ministrstvu na Dunaju je sodelovalo 69 ekspertov iz cele države, ki so med drugim poročali in izražali mnenja glede prenosa izseljenskega denarja ter goljufij pri menjavi valute (Handelsministerium, 1912).² Anketa je razgalila širok spekter problemov in zagat, ki bi jih morali z zakonodajo in organizacijskimi ukrepi urediti v interesu migrantov in narodnega gospodarstva.

Največji del prihrankov avstro-ogrskih, pa tudi drugih izseljencev v ZDA je v domovino prihajal po bančnih kanalih. Ključni sestavni del tega sistema so bile ob velikih ameriških bankah krajevne hranilnice, med njimi številne etnične banke, ki so jih ustanovili v okviru posameznih priseljenskih skupnosti, poleg teh pa še trgovska podjetja, potovalni uradi, notarske in odvetniške pisarne ter drugi subjekti, vse do delavskih agentov in krčmarjev (»salunarjev«). Te lokalne posredovalne figure so bile posebno aktivne v manjših in na novo nastajajočih naselbinah, na primer na odročnih rudarskih območjih, kjer še ni bilo bančnih ustanov, a tudi v večjih, že ustaljenih skupnostih. Kot ponudnice birokratskih in drugih uslug priseljencem so bile referenčne družbeno-ekonomske ustanove, ki so se v številnih primerih razvile na zavidljivo poslovno raven. Vsi ti subjekti so delovali v povezavi z večjimi bankami v ZDA oziroma korespondenti v Evropi, preko katerih se je prenašal izseljenski denar.

2 Gre za sedmi od enajstih sklopov vprašalnika *Geldheimsendungen und Geldwechsel* (»Pošiljanje denarja domov in denarna menjava«), in sicer 25. vprašanje – *In welcher Weise wäre am zweckmäßigsten ein Überweisungsverkehr für Gelder unserer Auswanderer einzurichten?* (»Na kakšen način bi bilo najprimerneje vzpostaviti sistem nakazil/remitanc za sredstva naših izseljencev?«) – ter 26. vprašanje – *In welcher Weise wäre gegen die Übervorteilung der Auswanderer beim Geldwechsel eine Vorsorge zu treffen?* (»Na kakšen način bi bilo treba preprečiti, da bi bili izseljenci pri menjavi denarja ogoljufani?«).

Njihove dejavnosti so prej kot na formalni izobrazbi, ki je bila v ameriškem sistemu proste iniciative za aktiviranje podjetij relativnega pomena, temeljile na praktični podjetnosti. Za svoje finančne dejavnosti tudi niso potrebovali začetnega denarnega kapitala, pač pa zaupanje strank, praviloma sonarodnjakov. Zaradi tega in zato, ker banke ter korespondenti, s katerimi so bili v navezi, od njih niso zahtevali garancij in niso jamčili za njihovo početje, so ostajali njim zaupani izseljenski denarni depoziti čestokrat nezavarovani. Dogajalo se je tudi, da so jih ob labilni ameriški zakonodaji in kontroli izrabljali za špekulacije in tvegane operacije, ki so se končale z izgubami in bankroti, ali preprosto, da strankam niso izplačevali obresti na depozite. Na seznamu tistih, ki so se grobo okoriščali z izseljenskim denarjem, sta se znašla tudi hrvaški bankir Frank Zotti in bančna firma vidnega predstavnika slovaške priseljenske skupnosti Rovnianek and Co. Prvi naj bi zaradi nekorektnega poslovanja in bankrota oškodoval svoje »rojake, Dalmatince in Hrvate« za 700 tisoč dolarjev ali tri in pol milijone kron. Druga naj bi z 1,4 milijona dolarjev primanjkljaja prizadela predvsem češke in slovenske stranke iz Pensilvanije in New Yorka (Handelsministerium, 1912, str. 186, 285, 482–484).

Italijanski sistem je goljufije in izgube pri pošiljanju denarja preprečeval tako, da je Banco di Napoli sodeloval le z zaupanja vrednimi italijanskimi privatnimi bankirji, dopisniki in agenti v ZDA. Od njih je zahteval jamstvene kavcije in depozite za odposlane vsote, česar prosti režim ni predvideval. Banco di Napoli je zbiral in prenašal prihranke, migrantom pa ni smel ponujati kreditov ali drugih finančnih uslug, da bi ne zabredel v tvegane operacije. Dobiček od storitve pa je moral nameniti operativnemu denarnemu skladu in posebnemu patronatnemu izseljenskemu fondu (Manfrellotti, 2011, str. 85–86). »Nakazilo za izseljevanje«, na katerem je temeljil transmissijski sistem, se je razlikovalo od navadnega bančnega nakazila. Bilo je garantirana obveznica banke, ki jo je naslovnik v Italiji vnovčil v poslovalnicah Banco di Napoli in nekaterih drugih bankah ter na vseh lokalnih poštnih uradih, ki so bili na podeželju bolj pri roki družinam izseljencev. Lahko pa ga je pustil na varčevalni knjižici kot obrestni depozit in vsote dvigoval po potrebi. Na ta način so ustvarjalci sistema želeli zavarovati prihranke tudi po repatriaciji, da ne bi prišli v roke špekulantov in da bi bili prikladnejši za državne finančne in investicijske namene. Od leta 1904 je Banco di Napoli nudil posebne čeke tudi izseljencem, odhajajočim v Ameriko, da ne bi na poti zapravili »vstopnega denarja« in da bi se izognili samovolji menjalnic, delujočih na ameriških vstopnih postajah (Manfrellotti, 2011, str. 88–92, 100).

Avstrijski izvedenci so razmišljali o uvedbi podobnega sistema za varno prenašanje izseljenskih prihrankov iz Amerike. Vlogo poverjene banke naj bi odigrala Poštna hranilnica (*Postsparkasse*), preko katere bi država nadzorovala sistem, iz njega izključevala nezanesljive krajevne banke in posredovalne ustanove v Ameriki ter jamčila za pošiljke. Aktiviranje take uradne poti pa ni bilo enostavno. Rešitev ni bilo niti odprtje bančnih okenc na avstro-ogrskih konzulatih, ker je bilo teh malo in je bilo osebje preobremenjeno z rednim uradovanjem (Handelsministerium, 1912, str. 53). Državljanom je moralo pomagati pri izterjevanju zavarovalnih izplačil, preostankov

mezd in odškodnin, urejevanju zapuščin in preživnin ter reševanju sporov izseljencev z ameriški delodajalci in javnimi ustanovami (Kalc et al., 2020, str. 445). Razmišljati o centraliziranem kanalu za repatriacijo prihrankov pa je bilo utopično, kot je pričala sama italijanska izkušnja. Banco di Napoli se je namreč pri vzpostavitvi in vodenju sistema srečeval s številnimi težavami. Etnični bankirji (ali »bankarji«) v italijanskih priseljenjskih skupnostih niso radi sprejemali sodelovanja, ker jim je denar za kavcije in garancijske depozite ostajal neproduktiven in ker je partnerstvo pomenilo tudi »vmešavanje« italijanske banke in države v njihove posle. V Italiji je Banco di Napoli naletel na odpor krajevnih bank in verige zaslužkarjev, od ladjarskih agentov do izposojevalcev denarja in menjalnic, ki so imeli velike dobičke z »izseljenjskimi posli«. Poleg vsega je bilo zaradi kompleksnejšega mehanizma pošiljanje denarja po uradnem kanalu dražje. Zato in zaradi nezaupanja do države, v kateri so mnogi videli bolj mačeho kot skrbno zaščitnico, pa tudi zaradi delovanja vzporednih družbenih in interesnih sistemov, ki so na italijanskem jugu, od koder je izhajala večina izseljencev, v mnogočem nadomeščali državo, je *remittance business* večinoma ostal v rokah prostih zasebnih »bankarjev«.

V avstro-ogrskem primeru je bila posebna težava večnacionalna struktura in organizacija priseljenjskih skupnosti na narodni oziroma jezikovni podlagi. Odnosi Avstrije in Ogrske oziroma cesarstva z izseljenci so bili problematični zaradi redke mreže konzularnih predstavništev ter pretežno nemškega in madžarskega osebja, ki se ni bilo sposobno sporazumevati v jezikih lastnih državljanov. Vplivi svobodomselne Amerike in narodnobuditeljske ideje so strnjevali vrste posameznih narodnih skupnosti ter ohlajevali čutenja in identifikacijo s habsburško domovino (Caro, 1909, str. 226; Phelps, 2013, str. 178). Tudi največje izseljenjske bančne ustanove, kot so bile češke in poljske – so ugotavljali izvedenci – so delovale po logiki etničnih interesov in kot zasebne ustanove skrbele predvsem za svoj profit. Od njih ni bilo pričakovati, da bi se mu odrekale v interesu stare domovine, in niso marale partnerskih navez, ki bi jih kakorkoli omejevale ali jim celo konkurirale (Handelsministerium, 1912, str. 476). Niti banke v domovini niso bile dovolj dovzetne za »izseljenjske posle« in dodane možnosti blagovnega prometa za zadoščanje potreb treh milijonov državljanov, živečih v ZDA. Nezanimanje so pokazale s tem, da se mnoge niso odzvale na povabilo k sodelovanju pri anketi trgovinskega ministrstva. Skratka, po mnenju mnogih je bilo nemogoče zainteresirati finančne ustanove na obeh straneh oceana za usklajevanje in sodelovanje pri odpravljanju denarnih pošiljk v korist vseh izseljencev (Handelsministerium, 1912, str. 480–481). Država naj bi zato poskrbela vsaj za boljše informiranje in svetovanje glede gospodarskih vidikov: že šolsko mladino naj bi podučili o možnostih in pasteh izseljevanja, na vozovnice naj bi natisnili ustrezna navodila za vse potrebne operacije v zvezi s potjo, varčevanjem in pošiljanjem prihrankov, izseljence naj bi napotili k preverjenim bančnim in posredniškim ustanovam (Handelsministerium, 1912, str. 53).

Drugi ukrep je bilo pospeševanje pošiljanja denarja s poštnimi nakazili. Avstro-ogrška poštna uprava je imela že od leta 1904 partnerski dogovor z zasebno poštno

družbo American Express Company, ki je pokrivala celotno Severno Ameriko. Sklenila ga je, ker je ta družba nudila strankam potrebne obrazce in navodila v njihovih jezikih, da bi preprečila izrabljanje neizobraženosti in nevednosti pošiljateljev s strani brezvestnih poslovalnic. Istega leta so avstro-ogrške pošte sklenile sporazum tudi z javnimi poštami ZDA, da bi uskladile poštna sistema, ki sta se po načinu poslovanja razlikovala (Bartsch, 1911, str. 141; Handelsministerium, 1912, str. 468–470). ZDA so po finančni krizi v letih 1907–1908 v okviru reform za stabilizacijo varčevalnega in ban1čnega sistema kot alternativo zasebnim bankam uvedle tudi poštno hranilnice. Kljub večji varnosti poštnih kanalov pa se jih izseljenci niso radi posluževali, in v Avstro-Ogrsko je po poštni poti prihajalo komaj 10–20 odstotkov prihrankov iz Amerike.

Razlogov za to je bilo več. Izseljenci so bili o teh možnostih premalo informirani, in banke ter drugi nosilci že utečenih kanalov so z oglaševanjem svojih uslug zadrževali stranke (Handelsministerium, 1912, str. 185). Drugi razlogi so bile nizka stopnja izobrazbe izseljencev in jezikovne pregrade. Priseljenci so večinoma poznali le svoj jezik, tretjina je bila nepismenih ali polpismenih in ni znala izpolniti poštnih obrazcev za nakazila. Ti in navodila so bili razen redkih izjem samo v angleščini, podjetje American Express Company, ki je poslovalo v vseh jezikih, pa je zaračunavalo višje tarife. Upoštevati je treba tudi dokaj brezčuten odnos ameriških poštnih in bančnih uradnikov, ki se niso bili pripravljene posvečati neukim priseljenkim strankam, kar je slednje odvrčalo od ameriških ustanov. Nezanemarljivi oviri sta bila še oddaljenost in omejen delovni čas ameriških poštnih uradov. Kot so ugotavljali izvedenci, ki so poznali razmere iz prve roke, so priseljenci zato bolj zaupali salunarjem, etničnim hranilnicam in agentom iz svojih vrst. Te so osebno poznali, z njimi so komunicirali v domačem jeziku, njihove poslovalnice so bile na dosegu, odprte so bile do večernih ur in ob nedeljah, nudile so še vrsto drugih uslug. Zelo razširjeno pri avstro-ogrskih izseljencih pa je bilo tudi pošiljanje malih vsot po navadni ali priporočeni pošti, tako da redkokatero pismo domov ni vsebovalo kakega dolarja (Handelsministerium, 1912, str. 116–120, 473, 484).

Poti denarja, poslanega s poštnimi in bančnimi nakazili, do končnih naslovnikov so ovirali tudi tehnična neskladja in pomanjkljivosti sistema in osebja. Ker ameriški poštni uradniki niso poznali jezikov priseljencev, so v obrazce za poštna nakazila napačno zapisovali imena in naslove prejemnikov in pošiljateljev. Te in dodatne napake so se s prepisovanjem prenašale v sezname poštnih nakazil, ki jih je newyorška poštna centrala pošiljala dunajski, ta pa dalje preko deželnih do krajevnih poštnih uradov. Težave so se ponavljale pri avstrijskih poštah, kjer uradniki v centralah ravno tako niso bili večji slovanskih jezikov. Zaradi napak in težavnega razbiranja naslovov denarja niso mogli dostaviti in ga pogosto niti vrniti pošiljatelju. Podobno se je dogajalo z ladijskimi in potovalnimi agencijami ter z bankami, k težavam pa je prispevalo še to, da tudi sami izseljenci niso poznali oziroma niso znali pravilno zapisati naslovov in naslovnikov (Handelsministerium, 1912, str. 185, 469–470). Dodaten problem pri izplačevanju poštnih nakazil je bila maloštevilnost poštnih uradov. V

Galiciji, na primer, jih je bilo polovico manj na prebivalca kot na Češkem in v Spodnji Avstriji (Handelsministerium, 1912, str. 470). Ne nazadnje je bila pošta draga, saj je bila v ZDA poštna tarifa za pošiljanje denarja desetkrat višja kot v Avstriji. Njeno znižanje ni bilo v ameriškem interesu, še več – nekateri krogi so zahtevali obdavčitev izvožene valute. Z dogovorom o sodelovanju med Avstrijsko pošto hranilnico in ameriško pošno upravo, podobnim tistemu, ki ga je imela Ogrska, bi provizijo lahko zmanjšali. Od prebivalstva slovanskega podeželja pa po mnenju ekspertov ni bilo pričakovati, da bo zato odprlo račun pri tem bančnem zavodu (Handelsministerium, 1912, str. 468–472).

Poseben problem je bila menjava valute. Pri tem je zaradi špekulacij in nepravilnosti prihajalo do pravega prisvajanja odposlanega oziroma domov prinesenega denarja. Pojavu sta botrovala dva osnovna vzroka. V Avstriji je primanjkovalo koncesioniranih menjalnic, ki bi sistemsko služile potrebam povratnikom iz Amerike in Nemčije. Te so bile navadno na železniških postajah, na mejnih izseljenskih kontrolnih postajah v Galiciji in v večjih mestih. Zato pa je vzdolž migracijskih poti mrgolelo ilegalnih menjalcev, ki so se grobo okoriščali z neosveženimi strankami. Goljufije so bile zaradi pomanjkljivega nadzora pristojnih oblasti pogoste v samih koncesioniranih menjalnicah. Drugi vir špekulacij je bilo dejstvo, da menjalnice niso bile dnevno seznanjene z nihanji menjalnega tečaja tuje valute, in predvsem, da ameriški dolar v odnosu do krone ni imel uradnega menjalnega kurza, ki bi veljal po vsej državi. Čeprav je v skladu z zlatim standardom en dolar veljal pet kron, je bila menjava na trgu prepuščena samovolji menjalca. Ta je za dolarske bankovce in zlate kovance povratnikom vračal 4,80 krone, za srebrno ameriško valuto pa 4,50 do 4,60 krone. V primerjavi z uradnim dolarskim tečajem, veljavnim v Nemčiji (ta je znašal 4,94 do 4,95 krone za dolar), je bil povratnik iz Amerike ob 0,14–0,44 krone za vsak zamenjani dolar. To je izkoristil menjalec, ki je zamenjane dolarje odposlal v Nemčijo in jih tam prodal po tamkajšnjem tečaju (Handelsministerium, 1912, str. 119).

Nelegalno prisvajanje denarja pri zamenjavi valute je bilo razširjeno tudi pri prenosu prek bank. Spet so špekulacije najbolj oškodovale manj izobražene, in to po etnični diskriminanti. Medtem ko so priseljencem nemške narodnosti v ameriških bankah dolar menjavali po 4,90 krone, je lahko za poljske veljal 4,70, za rusinske 4,50, za hrvaške pa še manj. (Handelsministerium, 1912, str. 193) Znani so bili ekscesi, ko so zloglasne banke, agenture in druge firme dolar menjavale po komaj 3 ali celo 2 kroni in si na ta način nelegalno kovale ogromne zaslužke. Z nepravilno menjavo naj bi banke v letu pred anketo avstro-ogrskim izseljencem odtegnile 8 milijonov, privatne menjalnice pa dodatnih 12 milijonov kron (Handelsministerium, 1912, str. 284–285). Odgovornost za to so nosile tudi pristojne oblasti matične države, ki svojih državljanov niso podučile o menjavi in o vrednosti avstro-ogrške valute. Prav tako niso poskrbele, kot je to storila Nemčija, da bi se menjalni tečaj valute pojavil v seznamu denarnih tečajev v ZDA. Sicer je bilo osveščanje pošiljateljev in prinašalcev prihrankov o menjalnih tečajih v Ameriki in Evropi splošen problem, ki je pestil tudi druge države. Pošiljanje denarja z nakazili po pošti je bilo s tega vidika najbolj

varno. Večina izseljencev pa se je iz že omenjenih razlogov vseeno rajši posluževala zasebnih bankirjev, na poti domov pa neuradnih menjalcev. Poudariti pa je treba, da nepoštenega poslovanja in opisanih goljufij ne gre posploševati, saj se je dolgotrajno zaupanje strank lahko ohranjalo samo s korektnim ravnanjem. Mnoge zasebne posredniške agencije in etnične banke so v okviru in na pobudo samih priseljskih skupnosti nastale prav v izogib malverzacijam in zato, da bi varčevalcem in pošiljateljem denarja nudile transparentno ter pošteno storitev.

Čeprav je bilo izseljevanje na Slovenskem tako izrazito, pri poizvedovalni anketi trgovskega ministrstva ni sodeloval noben izvedenec iz Kranjske niti iz Spodnje Štajerske. Zato v zapisniku ne najdemo specifičnih opisov razmer v teh deželah iz prve roke, kot to velja za Galicijo in druge izrazito izseljenske dežele. Glede Goriške je goriški prošt in državni poslanec Faidutti, eden od treh ekspertov iz Primorja, potrjeval podobne nepravilnosti pri menjavi valute, kot so bile tiste, o katerih so poročali iz drugih delov države. Denarni prihranki pa naj bi prihajali tako s poštnimi kot z bančnimi nakazili v banke, kakršna je bila tržaška Banca operativa, ki je bila povezana z ameriškim zavodi (Handelsministerium, 1912, str. 329). Slovenski izseljenci se vsekakor večkrat povezujejo z izseljenci iz Hrvaške, Galicije in Bukovine. Med drugim je omenjeno, da naj bi se kranjski izseljenci izogibali uradnim bančnim in poštnim kanalom in raje tvegali prenos znatnih vsot gotovine v naivnem prepričanju, da jim bo sad tolikih žuljev pobrala davkarija (Handelsministerium, 1912, str. 397). Iz omemb je razumeti, da so bili številni obravnavani problemi v podobni meri kot med drugimi slovanskimi izseljenci iz monarhije značilni tudi na Slovenskem. Na to namigujejo tudi drugi viri, med drugimi Janez Evangelist Krek, ki je bil kot podpredsednik avstrijske Rafaelove družbe na tekočem z razmerami izseljencev in zelo zavzet za njihovo reševanje. Bil je med privrženci aktivnejšega državnega poseganja v zaščito izseljencev in korist njihovih izvornih območij. Razmišljal je med drugim o kanaliziranju izseljskih prihrankov na način, da bi v največji možni meri koristili potrebam in razvoju območij, ki so dajala izseljence, ne pa velikim bankam in finančnim posrednikom (Krek, 1913).

Glede samega pošiljanja denarja iz Amerike pa je ob pomanjkanju drugih informacij in specifičnih študij za slovenski prostor vredno izpostaviti vlogo Franka Sakserja. Sakser je bil najuspešnejši slovenski podjetnik in vidna javna osebnost v slovenski priseljski skupnosti v ZDA pred in po prvi svetovni vojni. Bil je značilen lik etničnega veljaka in gospodarstvenika, ki je svoj ekonomski uspeh in osebni ugled zgradil s ponujanjem uslug svojim rojakom in njihovim povezovanjem okrog narodne pripadnosti. Potem ko je leta 1893 ustanovil prvi slovenski list v ZDA, *Glas naroda*, je v New Yorku odprl potovalno agencijo, nato pa podružnično in še svojo banko (Superintendent of Banks, 1917, str. 55; Friš, 1994, str. 43, 54–55). Ponudba njegovega podjetja, ki je preko poslovalnic v New Yorku in Clevelandu dopisno delovalo po celotnih ZDA, je bila raznolika. Prodajalo je železniške in ladijske vozovnice vseh ladjarskih družb ter odpravljalo potnike v in iz domovine, izdajalo je notarska pooblastila, urejalo položaj vojaških zavezancev, skrbelo za birokracijo in

organizacijo vpoklica družin priseljencev, nudilo svetovanje in reševalo zagate vstopajočih v državo na otoku Ellis Island, urejalo je tudi dediščinske in druge pravne zadeve. Menjavalo je valuto, oskrbovalo povratnike s potovalnimi čeki v izogib krajam, pošiljalo denar in izplačevalo denarne pošiljke iz domovine in od drugod. Firma je delovala v navezi z bankami na Dunaju, v Budimpešti, Trstu, Ljubljani in drugih mestih v monarhiji, preko katerih je naslovnik prejel poslani denar v manj kot dveh tednih (Glas naroda, 1913a).

Sakser je bil zastopnik Slovenske hranilnice in posojilnice ter Mestne hranilnice Ljubljanske v ZDA, ki sta izseljencem poleg izplačevanja ponujali tudi obrestne denarne depozite in hranilne vloge. Izseljenske prihranke je prejemal in pošiljal tudi po pošti. V Avstriji je pošiljke izplačeval preko dunajske državne Poštne hranilnice in njenih poslovalnic po državi (Postsparkasse), pošiljatelj pa je denar lahko vložil v varčevalne inštrumente drugih hranilnic (Glas naroda, 1909). Sakserjevo podjetje je nudilo visoka jamstva za zaupana sredstva, v časopisju je redno objavljalo cenik svojih denarnih operacij, ki se je prilagajal gospodarskim in tržnim razmeram. V poslovni dokumentaciji za stranke je navajalo zelo natančna navodila glede izpolnjevanja obrazcev za zanesljivo izplačilo denarne pošiljke naslovniku. V slovenski in hrvaški priseljski skupnosti je Sakser užival visoko zaupanje. V oglasih pa se je, sklicujoč se na pogoste časopisne novice o goljufijah širom ZDA, ponašal s stavkom: »Tisoče Slovencev se vedno obrača na to staro tvrdko, a nihče ne more tožiti o kaki izgubi« (Glas naroda, 1913b).

NEKAJ ZAKLJUČKOV IN RAZISKOVALNIH VPRAŠANJ

Izseljenske remittance so za avstro-ogrsko ekonomijo predstavljale od devetdesetih let 19. stoletja dalje stalen in naraščajoč vir denarnih sredstev. To je sovpadalo z obdobjem vstopa Avstro-Ogrske v režim zlatega standarda, do katerega je prišlo, potem ko je v sedemdesetih letih 19. stoletja zadolževanje v papirju postalo vse težavnejše in je bilo treba narodno valuto vezati na fiksno menjavo. Od sedemdesetih let 19. stoletja do prve svetovne vojne je po izračunih finančnih zgodovinarjev priliv izseljenskih prihrankov znašal povprečno 0,73 odstotka BDP Avstro-Ogrske, v najboljših letih pa do 2,21 odstotka. To je bilo občutno manj kot v Italiji in na Portugalskem, kjer je povprečje dosegalo 2,66 in 2,70 odstotka, maksimum pa 5,8 in 7,1 odstotka BDP (Esteves & Khoumour-Castéras, 2009, str. 962; Esteves & Khoumour-Castéras, 2011, str. 452). Izseljenski denar je bil za državno ekonomijo v tem obdobju vsekakor ključnega pomena, saj je prispeval vse večji delež plačilne bilance. Med letoma 1910 in 1914 je ta delež znašal 20 odstotkov, medtem ko je na promet in turizem odpadlo le nekaj odstotkov, glavnino pa je pokrival izvoz. V istem obdobju je bil priliv izseljenskih prihrankov enak dvakratnemu obsegu letnih interesov na tuja posojila (Morys, 2010, str. 18; Steidl et al., 2017, str. 282–286). Dokaj stabilen dotok remitanc je državi olajšal dostop do mednarodnih kreditov, od katerih sta

bila odvisna gospodarski razvoj in gospodarska rast. Ker z vstopom v režim zlatega standarda ni mogla uporabljati devizne menjave kot monetarnega inštrumenta gospodarske politike, je priliv izseljenskih prihrankov preprečeval motnje v plačilni bilanci v kriznih obdobjih ter zagotavljal obstanek v režimu zlatega standarda. Pozitivno so remittance vplivale tudi na finančno stabilnost in razvoj bančnega sektorja oziroma njegovih struktur (Esteves & Khoudour-Castéras, 2009, str. 953; Esteves & Khoudour-Castéras, 2011, str. 464).

Drugo vprašanje je, kako je bil ta denar uporabljen in kako se je obrestoval na območjih, iz katerih je izviralo izseljevanje. Slovenske dežele so bile kot izrazita območja izseljevanja tudi med prvimi prejemnicami prihrankov izseljencev iz tujine in drugih delov monarhije. Natančnejših analitičnih obravnav te problematike in njenih učinkov v slovenskem prostoru pa še nimamo. Sočasna opazovanja ter splošne socialne in ekonomske zgodovinske študije ugotavljajo, da materialne in socialne izseljenske remittance niso prispevale k spremembam ustaljenega ekonomskega reda slovenskega podeželja. Na ravni mikroekonomije so v glavnem služile poravnavi dolgov, nakupu zemljišč, kmetijske in druge opreme, obnovi in gradnji hiš, vzdrževanju in izboljšanju življenjske ravni ter povečanju potrošnje. »Izseljenska ekonomija« je dopolnjevala oziroma nadomeščala nezadostno krajevno ekonomijo in s tem prej zavirala kot spodbujala odločnejše spremembe ter strukturne premike v smeri modernizacije. Temu je botrovalo pomanjkanje infrastrukturnih pogojev in primernih investicijskih programov, zaradi česar je privarčevani izseljenski denar ostajal večinoma ekonomsko neproduktiven (Kalc et al., 2020, str. 134). Pri tem ni šlo samo za denarne depozite v krajevnih hranilnicah, ampak tudi za obveznice in druge vloge, ki so se zbirale v osrednjih finančnih institucijah in se niso pretvarjale v investicije v območja izseljevanja. Ti in drugi vidiki so vredni empiričnih analiz za podrobnejše razčlenjevanje mehanizmov, ki jih je množično izseljevanje kot nadomestni ali kot subsidiarni ekonomski vir sprožalo na ravni makro in mikroekonomskih ter družbenih dinamik. V zvezi s temi se po analogiji z že poznanimi evropskimi primeri postavljajo številna vprašanja, ki odpirajo nove poglede na pomen migracij v kontekstu družbene in ekonomske zgodovine slovenskega podeželja ter kažejo na večjo kompleksnost pozitivnih in negativnih učinkov modernizacije, kot jih poznamo danes. Nekatera izmed njih se nanašajo na: korelacijo med izseljensko ekonomijo, denarnim prometom in razvojem hranilnih ustanov; povezavo med izseljenskimi remitancami, varčevalnimi depoziti, oblikami varčevanja in izposojevalnimi praksami; učinke izseljenskega denarja na nepremičninski trg in vrednost nepremičnin ter na strukturo zemljiške posesti; vplive izseljevanja na cene dela in vlaganja v javne pobude in objekte, namenjene skupnosti ter samopomoči; in ne nazadnje, na vplive izseljenskega denarnega priliva na rast izseljevanja in reprodukcijo migracijskega modela kot komponente družbenoekonomskega sistema.

ZAHVALE IN DRUGI PODATKI

Prispevek je rezultat projekta »Migracije in razvoj na gorskih obmejnih območjih Švice in Slovenije: primerjalna perspektiva (18. – 20. stoletje)« (N6-0151) in raziskovalnega programa »Narodna in kulturna identiteta slovenskega izseljenstva v kontekstu raziskovanja migracij« (P5-0070). Oba financira ARRS.

VIRI IN LITERATURA

- Balletta, F. (1987). *Il Banco di Napoli e le rimesse degli emigrati (1914–1925)*. Arte tipografica.
- Bartsch, F. (1911). Einfluß der Wanderbewegung und des Fremdenverkehrs auf die Zahlungsbilanz Österreich-Ungarns. *Mitteilungen des K.K. Finanzministeriums*, 17 (125–183).
- Bartsch, F. (1917). *Statistische Daten über die Zahlungsbilanz Oesterreich-Ungarns vor Ausbruch des Krieges*. Hof- und Staatsdruckerei.
- Brezigar, M. (1918). *Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva*. Omladina.
- Caro, L. (1909). *Auswanderung und Auswanderungspolitik in Österreich*. Verlag von Dunker & Humblot.
- Commissioner General of Immigration (1899–1914). *Annual Report of the Commissioner General of Immigration to the Secretary of Labor for the Fiscal Year Ended*. U.S. Department of Labor, Bureau of Immigration.
- Černe, I. (1927). Bilanca iseljništva Slovenije. *Bankarstvo*, 4(2), 92.
- Drnovšek, M. (1999). Okrajna poročila o izseljevanju iz Kranjske v letih 1892–1913. V D. Mihelič (ur.), *Gestrinov zbornik* (str. 413–432): Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Englisch, K. (1913). Die österreichische Auswanderungsstatistik. *Statistische Monatschrift, N. F.* (XVIII), 65–167.
- Esteves, R., & Khoudour Castéras, D. (2009). A Fantastic Rain of Gold: European Migrants' Remittances and Balance of Payments Adjustment During the Gold Standard Period. *The Journal of Economic History*, 69(4), 951–985. <https://doi.org/10.1017/S002205070900134X>
- Esteves, R., & Khoudour Castéras, D. (2011). Remittances, Capital Flows and Financial Development During the Mass Migration Period, 1870–1913. *European Review of Economic History*, 15(3), 443–474. <https://doi.org/10.1017/S1361491611000037>
- Friš, D. (1994). Jugoslovanska katoliška jednota (1898–1920). *Dve domovini / Two Homelands*, 5, 37–62. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-RK4FJQCS>
- Glas naroda* (1909, 7, januar), str. 3.
- Glas naroda* (1913a, 3, januar), str. 1, 3.
- Glas naroda* (1913b, 6, januar), str. 3.
- Handelsministerium K. K. (1912). *Protokoll der im k.k. Handelsministerium durchgeführten Vernehmung von Auskunftspersonen über die Auswanderung aus Österreich*. K.k. Hof- und Staatsdruckerei.
- Kalc, A. (1992). Prekooceansko izseljevanje skozi Trst 1903–14. *Zgodovinski časopis*, 46(4), 479–496. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-JYFDWKQ7>
- Kalc, A., Milharčič Hladnik, M., & Žitnik Serafin, J. (2020). *Doba velikih migracij na Slovenskem*. Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Krek, J. E. (1913). Izseljevanje in zadružništvo. *Narodni gospodar*, 14(22), 351–353.
- Manfrellotti, L. (2011). *Le rimesse degli emigranti italiani negli Stati Uniti d'America. Analisi del ruolo del Banco di Napoli attraverso i suoi corrispondenti. Tesi di dottorato*

- in storia economica*. Università degli Studi di Napoli »Federico II«.
- Massullo, G. (2009). Economia delle rimesse. V P. Bevilacqua, A. De Clementi & E. Franzina (ur.), *Storia dell'emigrazione italiana. Partenze* (str. 161–183). Donzelli.
- Morys, M. (2010). *The Original Sin that Started Only Later: How Austria-Hungary's Paper Debt Turned Golden, 1870s – 1913* (CHERRY Discussion Paper Series). Centre for Historical Economics and Related Research at York.
- Mulaček, I. (1913). Naše izseljevanje v številkah. Čas. *Znanstvena revija »Leonove družbe«*, 7(4), 256–266.
- Phelps, N. M. (2013). *U.S.-Habsburg Relations from 1815 to the Paris Peace Conference: Sovereignty Transformed*. Cambridge University Press.
- Slovensko narodno gospodarstvo (1918). Čas: *znanstvena revija Leonove družbe*, 12(6), 297–298.
- Steidl, A., Fischer Nebmaier, W., & Oberly, J. W. (2017). *From a Multiethnic Empire to a Nation of Nations: Austro-Hungarian Migrants in the US, 1870–1940*. Studien Verlag.
- Superintendent of Banks (1917). *Annual Report of the Superintendent of Banks of the State of New York*. J. B. Lyon Company.
- Tabellen zur Währungsstatistik* (1893, 1904, 1906). Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei.
- Willcox, W. F., & Ferenczi, I. (ur.). (1929). *International Migrations. Volume I: Statistics*. National Bureau of Economic Research no. 14. Arno Press.

SUMMARY

MIGRANT SAVINGS AND THEIR PATHS TO THE HOMELAND IN THE DECADES BEFORE WORLD WAR I

Aleksej Kalc

From the 1890s until World War I, the Habsburg Monarchy was one of the leading European emigration countries. Together with Italy and Russia, it contributed the largest share of overseas emigration to the United States. In addition, Austria-Hungary had a large continental labor migration, mostly seasonal. This labor force generated an increasing influx of remittances, which became a structural part of the domestic economy. In the years before the war, this money earned abroad amounted to more than 600 million kronen per year, or 2.21% of GDP, and contributed to 20% of the balance of payments. This source of income facilitated access to international credit, the payment of debts, and the limitation of payment disturbances during financial crises. It also had a remarkable impact on savings and consumption growth.

As one of the most important emigration areas, the Slovenian ethnic territory was a recipient of remarkable remittance flows. At the peak of emigration in the years before World War I, the amount of money sent or brought by emigrants from the Slovenian ethnic territory was estimated at about 22 million kronen per year. The share of Carniola, the Austrian Crown Land with the highest emigration rate in Austria and the first contributor to overseas migration among the Slovenian lands, amounted to 14.4 million kronen per year. According to economic historians, remittances stimulated consumption, increased household savings, and improved the lives of the population. However, in the absence of infrastructure and investment programs, the “emigration economy” supplemented or replaced scarce traditional economic resources but did not contribute to the modernization and development of economic structures. This thesis needs to be tested by more detailed empirical research to better understand the broader range of uses and impacts of migrant remittances in social and economic life at the macro and micro levels.

The second part of the article provides insight into the remittance business and remittance transfer systems. It focuses on the workings of this system, which involved many different economic entities, organizational inconsistencies, technical discrepancies, fraud, and speculation that characterized money transfer practices, and the efforts of the state administration to channel migrants’ savings more securely.